

ZAPOMENUTÍ HRDINOVÉ VERGESSENE HELDEN

Němečtí odpůrci nacismu v českých zemích
Deutsche NS-Gegner in den böhmischen Ländern

Tomáš Okurka (ed.)

Ústí nad Labem 2008

Osudová léta. Cesta sudetoněmeckých odpůrců nacismu 1933–1938

Schicksalsjahre. Der Weg der sudetendeutschen Gegner des Nationalsozialismus von 1933 bis 1938

Thomas Oellermann

Uchopení moci v Německu nacisty v čele s Adolfem Hitlerem 30. ledna 1933 mělo také vliv na politické poměry v táboře tří milionů německy mluvících občanů Československé republiky. Nacismus v Německé říši se tak stal základem pro pozdější vzestup Konrada Henleina a jeho Sudetoněmecké strany, který měl nakonec přivodit zánik ČSR.

Ačkoli byl vývoj v Německu sudetoněmeckou politickou scénou pozorně sledován, v popředí přece jen stály nejprve vnitřní československé události. Světová hospodářská krize, která vypukla na „černý pátek“ 25. října 1929 na newyorské burze, způsobila právě v německém pohraničí Československa velkou bídu. Tamější drobný a lehký průmysl se po vzniku Československa nepodařilo zmodernizovat, takže byl krizí postižen obzvláště silně. Propouštění, zkracování pracovní doby a zavírání podniků vedly k velké nezaměstnanosti, která byla výzvou především pro sociální demokraty a komunisty jakožto klasické strany dělnictva. Ještě předtím, než se světová hospodářská krize mohla v Československu se všemi svými důsledky projevit, došlo po říjnových volbách v prosinci 1929 ke vzniku nové vlády, v níž zaujal předseda Německé sociálnědemokratické strany dělnické dr. Ludwig Czech post ministra sociální péče.

Die Machtergreifung des Nationalsozialismus durch Adolf Hitler am 30. Januar 1933 wirkte sich auch auf die politischen Verhältnisse innerhalb der deutschsprachigen Minderheit der Tschechoslowakischen Republik aus. So stellte der Nationalsozialismus im Deutschen Reich die Grundlage für den späteren Aufstieg Konrad Henleins und seiner Sudetendeutschen Partei, der letztendlich zum Ende der Tschechoslowakischen Republik führen sollte.

Wenngleich die Entwicklung in Deutschland von der sudetendeutschen politischen Szene aufmerksam beobachtet wurde, standen doch inner-tschechoslowakische Ereignisse zunächst einmal im Vordergrund. Die durch den „Schwarzen Freitag“ an der New Yorker Börse am 25. Oktober 1929 ausgelöste Weltwirtschaftskrise verursachte gerade in den deutschsprachigen Grenzgebieten der Tschechoslowakei eine große Not. Der dortigen Klein- und Leichtindustrie war es nach der Gründung der Tschechoslowakei nicht gelungen, sich zu modernisieren, so dass sie besonders stark von der Krise betroffen war. Entlassungen, Kurzarbeit und Betriebsschließungen führten zu einer großen Arbeitslosigkeit, die besonders Sozialdemokraten und Kommunisten, als klassische Parteien der

Propagační koláž DSAP, Arbeiter-Jahrbuch, 1933

Propagandacollage der DSAP, Arbeiter-Jahrbuch, 1933

Od této účasti ve vládě, k níž došlo také na základě přiblížení se československým sociálním demokratům, si němečtí sociální demokraté slibovali – také právě převzetím tohoto rezortu – zlepšení sociálních poměrů v německých oblastech a obecně proměnu menšinového statusu Němců v Československu.

Do následující hospodářské krize, která dosáhla svého vrcholu v letech 1930 až 1935, se němečtí sociální demokraté a komunisté ovšem „zamotali“ také na základě jedné

Arbejterschaft, forderte. Noch bevor sich die Weltwirtschaftskrise mit all ihren Folgeerscheinungen in der Tschechoslowakei auswirken konnte, war es nach den Wahlen im Oktober im Dezember 1929 zu einer Neubildung der Regierung gekommen, die den Vorsitzenden der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Ludwig Czech das Amt des Ministers für soziale Fürsorge einbrachte. Von dieser Regierungsbeteiligung, die auch aufgrund einer Annäherung an die tschechoslowakischen Sozialdemokraten zustande gekommen war, versprachen sich die deutschen Sozialdemokraten – auch gerade durch die Übernahme dieses Ressorts – eine Verbesserung der sozialen Verhältnisse in den deutschen Gebieten und allgemeiner eine Neugestaltung des Minderheitenstatus der Deutschen in der Tschechoslowakei.

In die folgende Wirtschaftskrise, die ihren Höhepunkt in den Jahren 1930 bis 1935 erlebte, waren deutsche Sozialdemokraten und Kommunisten allerdings auch noch aufgrund einer tschechoslowakischen Besonderheit „verwickelt“. In der Tschechoslowakischen Republik gab es keine Arbeitslosenversicherung. Ein staatliches Arbeitslosengeld wurde zusammen mit einer Unterstützung der Gewerkschaften durch diese und nur an Gewerkschaftsmitglieder ausgezahlt. Diese „Genter System“ genannte Arbeitslosenfürsorge verband also die Gewerkschaften – und hier zumeist die im Deutschen Gewerkschaftsbund organisierten sozialdemokratischen – mit dem Staat. Den Unmut über die auf dem Höhepunkt der Wirtschaftskrise eingeschränkte Arbeitslosenhilfe zogen sich damit also oftmals die lokalen Funktionäre zu, erschienen sie doch geradezu als verlängerter Arm des Staates. Die Gewerkschaften selbst brachte der erhöhte Verwaltungsaufwand an den Rand des Bankrottes und schränkte sie vor allem in ihrer eigentlichen gewerkschaftlichen Arbeit ein. Den Kommunisten bot das Genter System wiederum eine gute Angriffsfläche gegen die Sozialdemokraten. Der als „Sozialfaschismus“ geäußerte Vorwurf einer der Arbeiterschaft schädigenden Teilnahme an der Regierung konnte durch diese Form der Arbeitslosenfürsorge gestärkt werden. Gerade für die sudetendeutschen Sozialdemokraten ergab

československé zvláštnosti. V ČSR neexistovalo pojištění pro případ nezaměstnanosti. Státní příspěvek v nezaměstnanosti byl vyplácen odbory společně s jejich podporou, a to pouze jejich členům. Tato podpora v nezaměstnanosti, zvaná gentský systém, spojovala tedy odbory – a zde většinou sociálnědemokratické, sdružené v Německém odborovém svazu – se státem. V době vrcholící hospodářské krize tak nespokojenost s takto omezenou podporou v nezaměstnanosti mířila často i na lokální funkcionáře, neboť ti vystupovali jako prodloužená ruka státu. Zvýšené správní náklady přivedly samotné odbory na pokraj bankrotu a omezovaly je především v jejich vlastní odborářské činnosti. Komunistům nabídl gentský systém zase dobrou příležitost k útokům proti sociálním demokratům. Tato forma podpory v nezaměstnanosti posilovala hlasy, které kritizovaly účast ve vládě jako „sociálfašismus“ škodící dělnictvu. Právě pro sudetoněmecké sociální demokraty tím vznikl konflikt mezi zájmem státu a účastí na vládě či hospodářskou nouzí a např. dělnickými boji. Tento konflikt v důsledcích zajisté nepomáhal snaze o zastavení vzestupu SdP.

Když v říjnu 1933 vyzval Konrad Henlein ke sjednocení všech Němců z Československa v Sudetoněmecké vlastenecké frontě, byli němečtí komunisté a především němečtí sociální demokraté zaměstnání nejen zmírňováním sociální nouze, ale také přijímáním uprchlíků z Německé říše. Právě pro funkcionáře Sociálnědemokratické strany Německa (SPD) a jejich početných přidružených organizací bylo Československo nejdůležitější azylovou zemí. Sudetoněmečtí sociální demokraté jim zprostředkovávali ubytování, finanční prostředky, pracovní příležitosti a pomáhali při ilegálních přechodech hranic a pašování

Konrad Henlein

sich somit ein Konflikt zwischen Staatsräson und Teilnahme an der Regierung sowie wirtschaftlicher Not und z. B. Arbeitskämpfen. Dieser Konflikt sollte in der Folge zumindest nicht hilfreich bei der Abwehr des Aufstiegs der Sudetendeutschen Partei sein.

Als Henlein im Oktober 1933 zur Sammlung aller Deutschen der Tschechoslowakei in der Sudetendeutschen Heimatfront aufrief, waren die deutschen Kommunisten und vor allem die deutschen Sozialdemokraten nicht nur mit der Linderung der sozialen Not beschäftigt, sondern auch mit der Aufnahme von Flüchtlingen aus dem Deutschen Reich. Gerade für die Funktionäre der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD) und ihrer zahl-

reichen angegliederten Organisationen war die Tschechoslowakei das wichtigste Aufnahmeland. Die sudetendeutschen Sozialdemokraten vermittelten hierbei Unterkünfte, finanzielle Unterstützung, Arbeitsmöglichkeiten und halfen bei illegalen Grenzübertritten und dem Schmuggel von Schriften in das nationalsozialistische Deutschland. Diese Aktivitäten in der Flüchtlingshilfe führten bei den sudetendeutschen Sozialdemokraten, aber auch bei anderen liberalen und demokratischen Gruppen und Initiativen zu einer großen finanziellen Belastung. Diese erfuhr im Jahre 1934 nochmals eine Steigerung, als nach dem gewaltsamen Ende der österreichischen Sozialdemokratie weitere Flüchtlinge in der Tschechoslowakei eintrafen, für die ebenso Hilfsleistungen erbracht wurden.

Die Tschechoslowakische Republik wurde zu einer „Insel der Demokratie“, umgeben von Diktaturen und autoritären Herrschaftssystemen. Dies wirkte sich auch auf die sudetendeutschen Antifaschisten, die Gegner von Hitler und Henlein aus. So bekannten sich etwa die deutschen

Protifašistická demonstrace, Ústí nad Labem, 1933

Antifaschistische Demonstration, Aussig, 1933

písemností do nacistického Německa. Tyto aktivity v pomoci uprchlíkům znamenaly pro sudetoněmecké sociální demokraty, ale i pro jiné liberální a demokratické skupiny a iniciativy obrovskou finanční zátěž. Ta se ještě zvýšila v roce 1934, když po násilném konci rakouské sociální demokracie přicházeli do Československa další uprchlíci, jimž byla rovněž poskytována pomoc.

Československá republika se stala „ostrovem demokracie“ obklopeným diktaturami a autoritářskými mocenskými systémy. To mělo vliv i na sudetoněmecké antifasisty, odpůrce Hitlera a Henleina. Tak se například němečtí sociální demokraté hlásili jasně k ČSR, ačkoli i nadále kritizovali sociální poměry nebo třeba znevýhodňování Němců při zaměstnávání ve státní službě. Němečtí komunisté rea-

Sozialdemokraten klar zur tschechoslowakischen Republik, wenngleich sie auch weiterhin die sozialen Verhältnisse und etwa bei der Frage von Einstellungen in den Staatsdienst die Benachteiligung der Deutschen kritisierten. Die deutschen Kommunisten reagierten auf die gewaltsamen Ereignisse in Österreich 1934 mit Angeboten an die Sozialdemokraten zur Bildung einer Einheitsfront gegen die äußere und innere Bedrohung, stießen aber sowohl bei der DSAP, als auch bei den sozialdemokratischen Gewerkschaften und anderen Verbänden auf Ablehnung, was eine Folge der Spaltung der Arbeiterbewegung in den 20er Jahren war, als kommunistische Gruppen versucht hatten, sich zuweilen gewalttätig Einfluss zu verschaffen und sich dann letztendlich von der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung gelöst hatten. Eine Zusammenarbeit von sudetendeutschen Kommunisten und Sozialdemokraten war von daher höchstens auf lokaler Ebene und in einigen wenigen Organisationen

möglich. Daran änderte auch nichts der Beschluss des Kongresses der kommunistischen Internationalen im Sommer 1935 in Moskau, der die kommunistischen Parteien zu einer Zusammenarbeit mit den sozialdemokratischen Parteien gegen den Faschismus verpflichtete.

Als Reaktion auf den wachsenden Einfluss Henleins und die weiterhin große soziale Not in den sudetendeutschen Gebieten der Tschechoslowakei, verabschiedete die DSAP im Oktober 1934 ein Aktionsprogramm, in dem sie Reformen in der Wirtschaft, wie etwa die Vierzigstundenwoche und die Stärkung des staatlichen Arbeitssektors, einforderte. Flankiert wurden diese Forderungen am 4. November 1934 durch große Aufmärsche in Karlsbad (Karlovy Vary, 25 000 Teilnehmer), Bodenbach (Podmokly, 20 000 Teil-

govali na násilné události v Rakousku z roku 1934 tak, že nabídli sociálním demokratům vytvoření jednotné fronty proti vnějšímu a vnitřnímu nebezpečí. Narazili však jak u DSAP, tak u sociálnědemokratických odborů a jiných svazů na odmítnutí, což byl důsledek rozštěpení dělnického hnutí ve 20. letech, kdy se komunistické skupiny občas pokoušely získat si násilnou cestou vliv a nakonec se oddělily od sociálnědemokratického dělnického hnutí. Spolupráce sudetoněmeckých komunistů a sociálních demokratů byla od té doby možná jen na lokální úrovni a v několika málo organizacích. Na tom nic nezměnilo ani rozhodnutí kongresu Komunistické internacionály v Moskvě v létě roku 1935, které zavazovalo komunistické strany ke spolupráci se sociálnědemokratickými stranami proti fašismu.

Jako reakci na rostoucí vliv Henleina a pokračující velkou sociální nouzi v sudetoněmeckých oblastech ČSR schválila DSAP v říjnu 1934 akční program, v němž požadovala hospodářské reformy, jako např. 40hodinový pracovní týden a posílení státního sektoru. Tyto požadavky byly podpořeny 4. listopadu 1934 velkými pochody v Karlových Varech (25 000 účastníků), Děčíně-Podmoklech (20 000 účastníků), Chomutově (10 000 účastníků), Tepličích-Šanově (12 000 účastníků), Ostravě (20 000 účastníků) a Krnově (15 000 účastníků).

Ale ani tyto působivé manifestace na podporu sociální demokracie a proti Henleinovi a Hitlerovi nemohly zabránit velkému volebnímu vítězství SdP 19. května 1935. Henlein získal dvě třetiny všech německých hlasů a 44 mandátů, zatímco DSAP klesla v českých zemích na 299 942 hlasů a 11 mandátů (1929 – 501 937 hlasů). Další v té době ještě aktivistické, tj. státotvorné strany – Německá křesťanskosociální strana lidová a Svaz zemědělců – také v porovnání s volbami v roce 1929 ztratily a dostaly pouze 162 781 (1929 – 348 066), resp. 142 147 hlasů (1929 – v koalici 388 532). Komunisté, jejichž výsledky se nedají dělit na německé a české hlasy, měli především v průmyslových regionech, třeba v jejich metropoli Liberci, poměrně stabilní počty hlasů, zvláště když se v nich nacházely větší české menšiny. S tímto větrem v zádech dokázala SdP o dva týdny později při senátních volbách svůj volební zisk zvýšit

nehmer), Komotau (Chomutov, 10 000 Teilnehmer), Teplitz-Schönau (Teplice-Šanov, 12 000 Teilnehmer), M.-Ostrau (Ostrava, 20 000 Teilnehmer) und Jägerndorf (Krnov, 15 000 Teilnehmer).

Aber auch diese eindrucksvollen Manifestationen für die Sozialdemokratie und gegen Henlein und Hitler konnten den Erdrutschwahlsieg der Sudetendeutschen Partei vom 19. Mai 1935 nicht verhindern. Henlein errang zwei Drittel aller deutschen Stimmen sowie 44 Mandate, während die DSAP in den böhmischen Ländern auf 299 942 Stimmen und 11 Mandate (1929 – 501 937 Stimmen) schrumpfte. Die ebenfalls zu diesem Zeitpunkt noch aktivistischen, d. h. staatsbejahenden, Parteien, die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei und der Bund der Landwirte, verloren ebenso im Verhältnis zu den Wahlen von 1929 und kamen nur noch auf 162 781 (1929 – 348 066) bzw. auf 142 147 Stimmen (1929 in einem Wahlbündnis 388 532). Die Kommunisten, deren Ergebnisse sich nicht nach deutschen und tschechischen Stimmen trennen lassen, hatten vor allem in industriellen Regionen, etwa in ihrer Hochburg Reichenberg (Liberec), relativ stabile Stimmenzahlen, zumal wenn es dort größere tschechische Minderheiten gab. Mit diesem Rückenwind konnte die SdP bei den zwei Wochen später durchgeführten Wahlen zum Senat ihren Stimmenanteil nochmals um 5 Prozent steigern. Die Reaktionen im deutschen politischen Lager auf diesen Wahltriumph Henleins waren sehr unterschiedlich. Verstärkte das Resultat die Sogwirkung der sudetendeutschen nationalen Sammelbewegung auf bürgerliche und kleinbürgerliche Kreise, ließ es die Kommunisten wiederum zu starken Vorwürfen gegen die Sozialdemokraten, denen sie das Wahlergebnis als Folge ihrer reformistischen staatsbejahenden Politik vorwarfen, kommen. Diese zogen sich in der Nachbetrachtung der Wahl argumentativ auf eine durch äußere Einflüsse, wie Weltwirtschaftskrise und Nationalsozialismus in Deutschland, verursachte Ausweglosigkeit der Situation zurück. Wenn gleich man auch dieses Ergebnis als einen Schicksalsschlag dieser schlechten Zeiten betrachtete, war doch die Tatsache, dass auch viele Mitglieder der sozialdemokrati-

ještě o pět procent. Reakce na tento Henleinův volební triumf byly v německém politickém táboře velmi rozdílné. Posílil-li tento volební výsledek přitažlivou silou sudetoněmeckého nacionálního sjednocovacího hnutí na buržoazní a maloburžoazní kruhy, přiměl komunisty opět k silné kritice vůči sociálním demokratům, jejichž reformní a státovtvorná politika měla být jeho příčinou. Sociální demokraté se při rozebírání volebních výsledků uchýlovali svými argumenty k tomu, že poukazovali na bezvýchodnost situace způsobenou vnějšími vlivy, jako byla světová hospodářská krize a nacismus v Německu. Ačkoli byl výsledek považován za ránu osudu v této nepříznivé době, skutečnost, že i mnoho členů sociálnědemokratických odborů, družstev a části kulturních svazů dalo svůj hlas Henleinovi, byla právě pro funkcionáře na lokální úrovni bolestným zjištěním. Za této situace musely volby do závodních rad, které se v mnoha podnicích uskutečnily na konci roku 1935 a v nichž většinou zvítězily sociálnědemokratické odbory, působit jako obrat, popř. jako ústup SdP.

V této době docházelo ke změně, byť pomalé, ve vedení DSAP. Na brněnském sjezdu strany v červnu 1935 byl předsedou zvolen opět Ludwig Czech, zároveň ale postoupil do vedení strany Wenzel Jaksch. Ten zastával, též pod vlivem vnitřních a vnějších událostí, jinou sociálnědemokratickou politiku. Tak volal již ve 20. letech po intenzivnějším oslovení venkovského obyvatelstva sociálnědemokratickou stranou, která se ve své práci soustředila spíše na průmyslové dělnictvo. Mnohem radikálnější byly ovšem jeho požadavky, aby se strana odklonila od sociální otázky jakožto smyslu a účelu své práce a mnohem více postavila do popředí národnostní problematiku, tedy otázku postavení Němců v československém státě. Byl to také Jaksch, kdo se s mladšími zástupci dalších německých demokratických stran pokusil v únoru 1936 pod označením „novoaktivismus“ chopit iniciativy v národnostní otázce Němců. Novoaktivisté například požadovali, aby se z Němců v Československu stal třetí státní národ. Následující jednání s vládou, v níž byli i nadále sociální demokraté a další německé aktivistické strany, však nepřinesla v mnoha otázkách žádný průlom.

schen Gewerkschaften, der Genossenschaften und teilweise der Kulturverbände für Henlein gestimmt hatten, gerade für die Funktionäre auf lokaler Ebene eine einschneidende Erfahrung. Vor diesem Hintergrund müssen die Betriebsratswahlen, die Ende 1935 in zahlreichen Betrieben durchgeführt wurden und bei denen zumeist die sozialdemokratischen Gewerkschaften gewannen, wie ein Umschwung bzw. wie ein Abschwung der Sudetendeutschen Partei gewirkt haben.

Wenn auch langsam vollzog sich zu dieser Zeit ein Wechsel in der Führung der DSAP. Auf dem Parteitag im Juni 1935 in Brünn (Brno) wurde wiederum Ludwig Czech zum Vorsitzenden gewählt. Gleichzeitig rückte aber Wenzel Jaksch in die Führungsebene der Partei auf. Jaksch stand, auch als Ergebnis der inneren und äußeren Ereignisse, für eine andere sozialdemokratische Politik. So plädierte er schon in den 20er Jahren für eine intensivere Ansprache der Landbevölkerung durch die Sozialdemokraten, die sich in ihrer Arbeit eher auf die Industriearbeiterschaft konzentrierten. Geradezu radikaler waren aber noch seine Forderungen, von der sozialen Frage als Sinn und Zweck der Partei abzurücken und viel mehr die nationale Frage, also die Frage der Stellung der Deutschen im Tschechoslowakischen Staat in den Vordergrund zu stellen. Jaksch war es auch, der mit jüngeren Vertretern anderer deutscher und demokratischer Parteien unter der Bezeichnung „Jungaktivismus“ im Februar 1936 versuchte, die Initiative in der nationalen Frage der Deutschen zu ergreifen. So forderten die Jungaktivisten etwa, die Deutschen der Tschechoslowakei zu einem dritten Staatsvolk zu erheben. Anschließend Verhandlungen mit der Regierung, der die Sozialdemokraten und andere aktivistische deutsche Parteien noch immer angehörten, brachten allerdings in vielen Fragen keinen Durchbruch.

Zu dieser Zeit standen aber nicht allein innenpolitische Verhältnisse im Vordergrund des politischen Lebens der sudetendeutschen Sozialdemokraten und Kommunisten. Als Mitgliedsparteien der jeweiligen Internationalen beteiligten sich einige ihrer Mitglieder auch auf Seiten der Republikaner am Spanischen Bürgerkrieg.

Republikanische Wehr, Mikulov
Republikanische Wehr, Nikolsburg

V této době nestály ovšem v popředí politického života sudetoněmeckých sociálních demokratů a komunistů pouze vnitropolitické poměry. Někteří příslušníci těchto stran, jakožto členských stran příslušných internacionál, se zúčastnili v táboře republikánů občanské války ve Španělsku.

Vzestup Sudetoněmecké strany se mezitím vyvinul z problému politického také a především v problém veřejného pořádku. Podobně jako v Německu bezprostředně před nacistickým uchopením moci střetávali se i v Československu němečtí sociální demokraté, popř. komunisté s přívrženci SdP ve rvačkách a násilných přepadeních, navzájem si ničili majetek a narušovali akce protivníků. Již na konci 20. let založila DSAP na ochranu svých akcí pořádkovou službu Rote Wehr, později nazývanou Republikanische Wehr (Obrana republiky), jejíž jádro tvořili mladí sociální demokraté a členové dělnických tělovýchovných spolků. Pochod 7 000 uniformovaných příslušníků Republikanische Wehr v Ústí nad Labem na začátku července 1937 se stal dokladem připravenosti německé sociální demokracie bránit Československo. Podobně silný symbolický charakter měly také početné smuteční akce po smrti bývalého československého prezidenta Masaryka 14. září 1937.

In der Zwischenzeit hatte sich der Aufstieg der Sudetendeutschen Partei von einem politischen Problem auch und vor allem zu einem Problem der öffentlichen Ordnung entwickelt. Ähnlich wie unmittelbar vor der nationalsozialistischen Machtergreifung in Deutschland bekämpften sich auch in der Tschechoslowakei deutsche Sozialdemokraten bzw. Kommunisten und Anhänger der SdP mit Saalschlachten, Störaktionen, gewalttätigen Übergriffen und Sachbeschädigungen. Schon Ende der 20er Jahre hatte die DSAP zum Schutz ihrer Veranstaltungen einen Ordnerdienst, die „Rote“ später dann „Republikanische Wehr“ gegründet, dessen Kern jüngere Sozialdemokraten und Mitglieder der Arbeiterturnvereine bildeten. Der Aufmarsch von 7 000 uniformierten Mitgliedern der Republikanischen Wehr in Aussig (Ústí nad Labem) Anfang Juli 1937 wurde somit auch zu einem Zeugnis der Wehrbereitschaft der deutschen Sozialdemokratie in der Tschechoslowakei. Einen ähnlich starken Symbolcharakter hatten auch die zahlreichen Trauerbekundungen zum Tode des ehemaligen tschechoslowakischen Staatspräsidenten Masaryk am 14. September 1937.

Der Anschluss Österreichs an das Deutsche Reich am 12. März 1938 verschärfte nochmals die innenpolitische Situation in der Tschechoslowakei dahingehend, dass sich nun auch die vormaligen demokratischen deutschen bürgerlichen Parteien Henlein zuwandten und am 23. März die Regierung verließen. Mit Ausnahme kleinerer Gruppen gingen diese Parteien dann in der Folge in der Sudetendeutschen Partei auf.

Bezeichnend ist in diesem Zusammenhang etwa der Werdegang des Bundes der Landwirte in den 30er Jahren. Als staatsbejahende Partei mit ungefähr 100 000 Mitgliedern bereits seit 1926 in der Regierung, konnte der BdL in der Regierungsverantwortung von der Unterstützung durch die starken tschechischen Agrarier profitieren. Auf die Machtergreifung Hitlers in Deutschland und das Aufkommen Henleins in der Tschechoslowakei reagierte der BdL sehr unterschiedlich, was auch auf innere Flügelkämpfe hindeutet. Anfänglich war der Vorsitzende Franz Spina bemüht, diejenigen Kreise der Partei, die für Hen-

Občanská válka ve Španělsku, boje o Madrid, 1937

Bürgerkrieg in Spanien, Kämpfe um Madrid, 1937

Po připojení Rakouska k Německé říši 12. března 1938 se vnitropolitická situace v ČSR zostřila natolik, že do té doby demokratické německé občanské strany se přiklonily k Henleinovi a 23. března opustily vládu. S výjimkou menších skupin se tyto strany potom rozplynuly v SdP.

Příznačný je v této souvislosti například vývoj Svazu zemědělců ve 30. letech. Jakožto státotvorná strana s přibližně 100 000 členy byl BdL již od roku 1926 ve vládě a při své vládní zodpovědnosti těžil z podpory silných českých agrárníků. Na Hitlerovo uchopení moci v Německu a na vzestup Henleina v ČSR reagoval BdL velmi rozdílně, což svědčí o rozbrojích uvnitř strany. Zpočátku se její předseda Franz Spina snažil ony stranické kruhy, které sympatizovaly s Henleinovou politikou (jmenovat lze například mláde-

leins Politik Sympathien empfanden (zu nennen sei hier etwa die Jugendorganisation „Landjugend“), für den Aktivismus, also für ein aktives Bekenntnis zur Tschechoslowakei, und für die eigene Partei zurückzugewinnen. Zugleich führte Spina aber auch mit Henlein Gespräche, um eine mögliche Zusammenarbeit der beiden Parteien zu sondieren. Zu solchen Gesprächen kam es auch in den Folgejahren. Für Spina ging es dabei aber keinesfalls um eine Eingliederung in die SHF und später SdP, sondern um Fragen der Kooperation. Für den BdL als Partei der deutschen Landbevölkerung ging es vor allem auch darum, die SdP von Aktivitäten auf dem Lande abzuhalten. Diese defensive Strategie wurde ab Mitte der 30er Jahre von einer im BdL aufkommenden jüngeren Generation umgedeutet

žnickou organizaci Venkovská mládež – Landjugend), získat zpět pro aktivismus, tedy pro aktivní přihlášení se k Československu, a pro vlastní stranu. Zároveň však Spina jednal také s Henleinem, aby zjistil možnosti případné spolupráce obou stran. K takovým rozhovorům docházelo

Ernst Neuschul – *Dej se k nám!* (Propagační pohlednice DSAP)

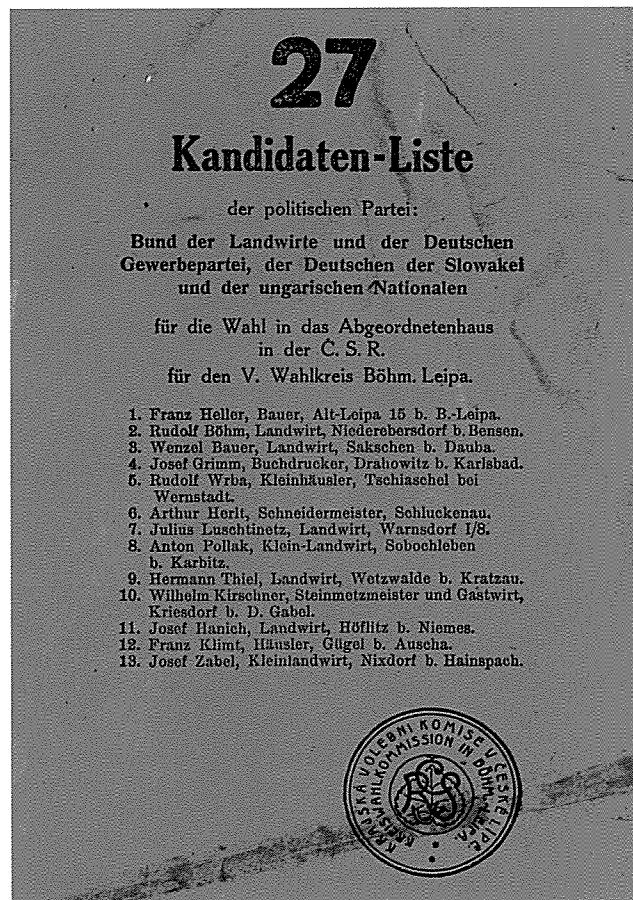
Ernst Neuschul – *Komme zu uns!* (Propagandakarte der DSAP)

hinzu einer möglichen Absprache mit der SdP. Führender Vertreter dieser Linie war der Führer der Landjugend Gustav Hacker, der 1936 auch Parteivorsitzender wurde. In seinem Vorgehen wird die Zwiespältigkeit des BdL in den 30er Jahren deutlich. Während er zum einen eine Aufteilung von Stadt (SdP) und Land (BdL) bei den gemeinsamen Bemühungen dieser beiden Parteien propagierte, beteiligte er sich zum anderen aber auch am von Wenzel Jaksch initiierten „Jungaktivismus“. Diese Haltung schien die Sogwirkung, die die SdP auf die Mitglieder des BdL hatte, noch zu verstärken, so dass die Auflösung des BdL durch Hacker nach dem Anschluss Österreichs 1938 und die Überführung der Mitgliedschaft in die SdP nur als eine logische Folge dieser Entwicklung zu sehen ist. Eine kleine Minderheit innerhalb des BdL war allerdings der Neuorientierung der Partei durch Hacker nicht gefolgt. Zu nennen sei hier Toni Köhler, der sich als BdL-Abgeordneter noch im September 1938 an einem Aufruf Jakschs und anderer zur Bildung eines „Nationalrates aller friedliebenden Sudetendeutschen“ beteiligte. Wiederum andere Henlein-Gegner aus den Reihen des BdL engagierten sich mit Vertretern anderer politischer Gruppierungen in der Organisation „die Tat“.

Eine den Geschehnissen im BdL ähnliche Entwicklung durchlief die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei. Auch sie gehörte zu den deutschen staatsbejahenden Parteien und trat somit ebenfalls 1926 in die Regierung ein, aus der sie 1929 wieder in die Opposition wechselte. Auch in der DCV waren es gerade Jüngere, die eine Annäherung an die SHF und später SdP suchten. Eine Mehrheit der Partei bekannte sich aber weiterhin, auch gerade unter dem Eindruck des Vorgehens nationalsozialistischer Organe in Deutschland gegen Katholiken und den politischen Katholizismus, zur Demokratie und zur Tschechoslowakischen Republik, so dass die DCV trotz der Niederlage bei den Wahlen 1935 im folgenden Jahr wieder in die Regierung zurückkehrte. Einige führende Vertreter beteiligten sich auch am Jungaktivismus (Hans Schütz), übergaben zusammen mit DSAP und BdL im Januar 1937 ein Memorandum mit Forderungen an die Regierung und engagier-

také v následujících letech. Spinovi ovšem v žádném případě nešlo o začlenění do SHF a později SdP, nýbrž o otázky spolupráce. Pro BdL jakožto stranu německého venkovského lidu bylo především důležité, aby zamezila aktivitám SdP na venkově. Této defenzivní strategii chtěli od poloviny 30. let dát představitel mladší generace v BdL nový význam ve smyslu možné dohody s SdP. Hlavním představitelem této linie byl vedoucí Venkovské mládeže Gustav Hacker, který se v roce 1936 stal také předsedou strany. V jeho počínání se zřetelně odráží rozpolcenost BdL ve 30. letech. Zatímco na jedné straně propagoval, aby si SdP a BdL rozdělily při společných snahách pole působnosti na města (SdP) a venkov (BdL), podílel se na druhé straně také na novoaktivismu, jehož iniciátorem byl Wenzel Jaksch. Tento postoj zřejmě ještě zvětšil přitažlivou silou, kterou měla SdP na členy BdL, takže rozpuštění BdL Hackerem po anšlusu Rakouska v roce 1938 a převedení členstva do SdP je třeba vidět jen jako logický důsledek tohoto vývoje. Malá menšina uvnitř BdL ovšem nešla novým směrem, který vytyčil Hacker. Jmenovat tu lze Toniho Köhlera, který se jako poslanec za BdL podílel ještě v září 1938 na výzvě Jaksche a dalších k vytvoření „Národní rady všech mírumilovných sudetských Němců“. Další protivníci Henleina z řad BdL se zase angažovali společně se zástupci jiných politických uskupení v organizaci Čin (Die Tat).

Podobným vývojem jako Svaz zemědělců prošla také Německá křesťanskosociální strana lidová. I ona patřila k německým státotvorným stranám, a tak vstoupila v roce 1926 rovněž do vlády, z níž v roce 1929 přešla zpět do opozice. Také v případě DCV to byli právě její mladší členové, kteří usilovali o přiblížení k SHF a později SdP. Většina strany se však nadále hlásila k demokracii a Československé republice, což bylo mimo jiné způsobeno dojmem, jaký v ní zanechal postup nacistických orgánů v Německu vůči katolíkům a politickému katolicismu. DCV proto přes porážku ve volbách v roce 1935 vstoupila následujícího roku znovu do vlády. Někteří čelní představitelé strany se podíleli také na novoaktivismu (Hans Schütz), předali společně s DSAP a BdL v lednu 1937 vládě memorandum se svými požadavky a angažovali se v organizaci Čin. Někteří

Kandidátní listina Svazu zemědělců, 1925

Kandidatenliste des Bundes der Landwirte, 1925

ten sich in der Organisation „die Tat“. Es waren gerade jene Christlich-Sozialen, die der Selbstauflösung der Partei im März 1938 nicht folgten und die bei den Kommunalwahlen am 22. Mai 1938 in Prag und anderen Städten zusammen mit Sozialdemokraten und anderen deutschen Demokraten antraten, die in den folgenden Jahren einer Verfolgung durch nationalsozialistische Organe ausgesetzt sein sollten.

křesťanští sociálové neakceptovali seberozpuštění strany v březnu 1938 a kandidovali při komunálních volbách 22. května 1938 společně s kandidáty sociální demokracie a dalšími německými demokraty v Praze a jiných městech. Tito lidé byli v následujících letech vystaveni pronásledování ze strany nacistických orgánů.

K sudetským Němcům, kteří se do poslední chvíle hlásili k Československé republice a stavěli se na odpor Henleinovým snahám, je třeba počítat i část členů liberální Německé demokratické svobodomyšlné strany (Deutschdemokratische Freiheitspartei, DDFP). Tato strana, která měla malou členskou základnu a silně se opírala o Židy v Praze a Brně, se v roce 1928 z taktických důvodů spojila s dalšími skupinami v Německém pracovním a volebním společenství (Deutsche Arbeits- und Wahlgemeinschaft, DAWG). Z něj však státotvorné křídlo DDFP v roce 1933, když se DAWG příliš přiblížila Henleinovi, opět vystoupilo. Vedoucím představitelem této demokratické části strany byl liberický starosta Karl Kostka, který se v roce 1938 podílel na výzvě k vytvoření „Národní rady všech mírumilovných sudetských Němců“. Při komunálních volbách v roce 1938 kandidovali členové DDFP v některých městech společně se sociálními demokraty a křesťanskými sociály.

Další volební úspěch SdP, která v těchto volbách získala 90 % německých hlasů, byl předehrou událostí ze září 1938, kdy téměř 30 000 německých antifasistů, často pod ochranou Republikánské Wehr, odešlo z nebezpečného pohraničí do vnitrozemí. S příchodem německé armády do sudetských oblastí 1. října 1938 se legální činnost sudetoněmeckých odpůrců Henleina stala nemožnou. V následujících sedmi letech se jejich životy odvíjely ve znamení odboje, pronásledování a exilu.

Zu jenen Sudetendeutschen, die sich bis zuletzt zur Tschechoslowakischen Republik bekannten und sich den Bestrebungen Henleins entgegenstellten, sind auch Teile der liberalen Deutschdemokratischen Freiheitspartei (DDFP) zu rechnen. Diese kleine in ihrer Mitgliedschaft stark auf deutschen Juden Prags und Brünns beruhende Partei hatte sich 1928 aus wahltaktischen Gründen mit anderen Gruppen zur Deutschen Arbeits- und Wahlgemeinschaft (DAWG) zusammengeschlossen, aus der ein staatsbejahender Flügel der DDFP 1933 aber wieder austrat, als sich die DAWG zu sehr Henlein annäherte. Als führender Vertreter dieses demokratischen Teils der Partei ist der Bürgermeister von Reichenberg Karl Kostka zu nennen, der sich 1938 am Aufruf zur Bildung des „Nationalrates aller friedliebenden Sudetendeutschen“ beteiligte. Bei den Kommunalwahlen 1938 kandidierten DDFP-Mitglieder in einigen Städten zusammen mit Sozialdemokraten und Christlich-Sozialen.

Der erneute Wahlerfolg der SdP bei jenen Wahlen mit einem Anteil von 90 Prozent der deutschen Stimmen kann als Vorspiel für die Ereignisse im September 1938 gesehen werden, als sich nahezu 30 000 deutsche Antifaschisten, oft geschützt durch die Republikanische Wehr, aus den unsicheren Grenzgebieten in das Landesinnere absetzten.

Mit dem Einmarsch der deutschen Wehrmacht in die Sudetengebiete am 1. Oktober 1938 war eine legale Weiterarbeit der sudetendeutschen Henlein-Gegner unmöglich geworden. Für die folgenden sieben Jahre sollte das Schicksal dieser sudetendeutschen Antifaschisten durch Exil, Verfolgung und Widerstand gekennzeichnet sein.

Braňte vlast!, předvolební plakát DSAP, 1938
Wahlplakat der DSAP, 1938